

KECSKÉS ANDRÁS

TORKOS LÁSZLÓ ÉS KÖVETŐI
A MAGYAR VERSELMÉLETI GONDOLKODÁS
TÖRTÉNETÉBEN

19. századi verselméletünk *nyelvészeti* irányzatának legkiemelkedőbb képviselője a kortársak és az utódok által is sokszor méltatlanul mellőzött, félreértett vagy félremagyarázott Torkos László (1839–1939). Munkásságának kedvezőtlen értékeléséhez kétségtelenül hozzájárult az is, hogy nézeteit többször változtatta, az *egységes* magyar verselmélet kifejtésének legmegfelelőbb rendszerét keresve.

Torkosnak *A magyar verselés alapelvei* c. programtervezése 1865-ben jelent meg, először egy iskolai évkönyvben, majd az *Új korszak* c. folyóirat négy egymást követő számában.¹ Ennek néhány legfontosabb tételét már költészettani tankönyvének 1865-ös kiadása is tartalmazta.²

A költők hol összekeverik és egyszerre alkalmazzák a hangsúlyt és az időmértéket a verselésben, hol mindkettőt mellőzik. A tudomány viszont még nem alapozta meg a magyar verselés elméletét. Ebből a helyzetképből indul ki Torkos, éles megfogalmazásban rögzítve saját álláspontját, mely szerint a klasszikus időmértékes formák „homlok-egyenest ellenkeznek a magyar nyelv hangsúlyos rhythmusával”.³ A magyar verselés egyedül helyes, uralkodó elve ugyanis a *hangsúly*.

¹ Torkos László: *A magyar verselés alapelvei*. A pesti ág. ev. gymnasium Értesítője 1864/65, 1–19. Ua. *Új Korszak* 1865, 22–25. sz.

² Torkos László: *Költészettan*. Pest, 1865, 139.

³ *Új Korszak* 1865, 349.

Elődeinek munkásságát áttekintve Torkos megállapítja, hogy Fogarasi „choriambusi és antispastusi elmélete” a dal-
lamok ritmusán alapul, saját példáira sem érvényes. Greguss
és Erdélyi az ő útját járta. Arany a szokásos verslábak
helyett *ütemekre* osztotta a magyar verssorokat, a *hangsúly*
uralkodó szerepét is feltüntette, de ez utóbbit nem fejtette
ki határozottan. Torkos célja: Fogarasi nézeteinek cáfolata,
Arany elméletének továbbfejlesztése. Helyeslőleg említi
még Tatay István hangsúly-elvű felfogását, de Toldy Ferencre
nem hivatkozik.

Torkos László verselméletének újszerűségét csak Fogarasi,
Arany és Toldy Ferenc nézeteihez viszonyítva értékelhetjük
helyesen. 1865-ben ismertetett alapelveinek lényege a követ-
kező. A magyar vers természetes ritmusa *a szavak hangsúlyán*
alapul. Érvényesül beszédünkben a *hangnyomat* (v. „értelmi
hangsúly”) is, ez a mondattani viszonyoktól függ és a szó-
renddel együtt változik. A verselésre nézve mégis a *szóbeli*
hangsúly a lényeges, mely mint *főhangsúly* mindig a szavak
legelső szótagját érinti, mint *mellékhangsúly* pedig általában
a páratlan szótagokra esik, bár „ékezett” (tehát hosszú
magánhangzójú) páros szótagra is áttolódhat. (Torkos
példája: *keseríteni*, de: *keserősége*.) Nyelvünkben „a hang-
súly gyakran ellenkezésben van a szótagok időmértékével,
s ha ez a hangsúlyra bír is némi befolyással, ez mindig csak
a *mellékes* hangsúlyra vonatkozhatik”.⁴

Torkos jelölésrendszerében a – jel súlyos, a *υ* pedig
súlytalan szótagot jelöl, nem hosszút és rövidet. Ennek meg-
felelően a magyar nyelvben és versben is „hangsúlyos vers-
lábakat” keres, mint korábban Toldy. (Például a „*nagy ház*”
spondeus, a „*ma nincs*” jambus, a „*berek*”, a „*káka*” és a
„*mért nincs*” egyaránt trocheus, a „*kegyelem*” és a „*ne*
menj el” daktilus. A hosszabb szavak a mellékhangsúly
következtében két vagy több verslábba tagolhatók, az „*aka-
ratlan*” pl. kettős trocheusi versláb.) Ezekből az elemekből

⁴ Uo., 368.

természetesen „klasszikus versformákat a magyarban előállítani nem lehet”, mivel „a magyar hangsúlyos rhythmusban majdnem kizárólag csak a trochaeus és dactylus az uralkodó versláb”.⁵

Mindez ideig lehetne Toldy-féle, erőltetett, német típusú verselési modell. Torkos azonban – Arany János verselméletére alapozva – az *ütemes verselést* tekinti a tulajdonképpeni „magyar nemzeti versidom”-nak. Magyarázata: „a magyar verselésben épen nem a leggyakoribb az egyenlő lábak összetétele, sőt a legtöbb esetben a trochaeusok és dactylusok össze szoktak köttetni, vagy három trochaeus két dactylus által helyettesített – mi által a legváltozatosabb verssorokat lehet előállítani”.

A kettős trocheus már a klasszikus verstanokban is alkotott szorosabb összetartozó egységet, ún. dipódiát. „Ha már most ezen *kettős trochaeusok* úgy csoportosítatnak össze *egyes trochaeusokkal* s *dactylusokkal*, sőt *egyes különálló szótagokkal* is, hogy ezen különféle lábak bármelyike, álljon az akárhány szótagból, egészen *egyenlő időt tölt be*, s amennyiben azt nem tenné, a hézag szünet (pausa) által töltetik be: a különbféle verslábak vagyis inkább *ütemek* ezen csoportosítása adja a sajátos *magyar ütemes verselés*.”

Ezzel a logikai fordulattal tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a legjobb hangzású, legszabatosabb magyar ütemek hangsúlyos verslábakként vagy ilyenek kapcsolataként értelmezhetők: az *öttagú* egy daktilus és egy trocheus (pl. fekete haja), a *négy szótagú* egy kettős trocheus (pl. káka tövén), a *három szótagú* egy daktilus (pl. hiába), a *kéttagú* egy trocheus „vagy ha tetszik spondeus” (pl. képe, pusztán), az *egy szótagú* ütem pedig egyetlen hangsúlyos szótag, azaz egyetlen, külön szó.

A magyar *ütemes verselés* Torkos szerint abban különbözik a szintén hangsúlyos verslábakon alapuló *német* verse-

⁵ Uo. 383.

léstől, hogy nálunk „nem szükséges (az ütemeken belül) a hangsúlyos rhythmust oly szabatosan megtartani, mint ha egyedül hangsúlyos trochaeusokból vagy dactylusokból álló sorokat írnánk”. Az Arany által emlegetett „szabadságot” így kell értenünk, nem pedig a tulajdonképpeni időmértékre vonatkoztatva.

Míg azonban „az ütemeken belül az egyes szótagok súlyát, illetőleg a legnagyobb szabadság engedtetik”, addig az egyes ütemeket *egymástól* határozottan meg kell különböztetni, s ezenkívül „a *hangnyomatra* nézve is” egyet-mást szem előtt kell tartani.

A magyar *ütemes verselés* legfontosabb szabályai Torkos László értelmezésében a következők.

1. „Minden ütemben legyen egy *hangnyomatos szó*, melynek első szótagja, mint a legerősebben hangsúlyozott körül, a többi szótag arányosan összecsoportosul.” A három, négy és öt tagú ütemekben a hangnyomat néha eltolódhat vagy el is maradhat. (Ne feledjük: a „hangnyomat” Torkosnál „értelmi hangsúly”!) „Elég jó folyású” például az ilyen sor is: „A *gazdasszony* / *épen* // az *ímént* / *fejé* meg.”

2. „Több mint *egy* hangnyomatos szó ne legyen egy ütemben”! Rossz sor pl. Kisfaludy Károlytól: „De *azok* *nem* / *vigasztalnak*”.

3. „Minden ütem első szótagján legyen *főhangsúly*, vagyis más szóval *minden ütem egy szónak első szótagjával kezdőd-jék!*” E szabály alól csak teljes sort vagy félsort kitöltő hosszú szavak alkotnak kivételt, melyeknek vége két tagú ütemként „támaszkodik” az előtte lévő négy vagy három szótagúhoz (pl. **Boldogtalan** / *sága*).

4. Több szótagú ütemekben minél kevesebb, kevés szótagúakban viszont minél több *hosszú szótag* legyen! „Ennyi befolyást tehát kell az ütemek szerkesztésére az időmértéknek megengedni – de csakis ennyit.”

Nem a „prozódiai szótagmérés” biztosítja tehát a magyar verssorok jó hangzását, hanem „a hangsúly és hangnyomat” szabályai. Mindebből az is következik – zárja érte-

kezését Torkos –, hogy „a jelenleg (bár nagy részben csak ösztönszerűleg) gyakorolt verselés ne a klasszikus mértéknek elromlása s elhanyagolása, hanem sajátos magyar verselési mód, mely egyrészt szintoly szabályszerű, másrészt szintoly – vagy tán még inkább – változatos, mint a görög-római mértékes verselés”.⁶

A magyar verselés alapelveinek kifejtése nem váltotta ki a remélt élénk visszhangot. 1870-ben Torkos újrafogalmazta verselméleti tételeit, *Verstani vezéreszmék* címmel. Munkáját akadémiai felolvasásra szánta, de végül csak az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönyében tehetette közzé, 1871-ben.⁷

A hagyományos verstani elméletek elveit egyre inkább meghazudtolja „a legutóbbi évtizedek magyar költészetének technikája” – állítja bevezetésében Torkos. Jellemző példa Greguss verstana, mely „hibás alapelvekből tudományos alapossággal jut hibás következtetésekre”.

Akik a verselésben csak az időmértékes verslábakra vannak tekintettel, szükségszerűen ellentmondásba kerülnek a gyakorlattal, minthogy nemcsak a magyarban, hanem „bármilyen verselésnél is egyedül az ütemeknek s azok hangsúlyozásának helyes feltüntetése adja meg a sornak zenei rhythmusát”.⁸ (Arany még úgy tárgyalta az ütemezés szükségességét „mint a magyar versidom különös sajátosságát”.)

A hangsúlyozás alakulása már a hagyományosan időmértékes verselésben sem közömbös. Hangsúly által lehet pl. a spondeusoknak is esést tulajdonítani. Lényeges befolyása van „a sorok jó hangzatára” a sormetszeteknek is, „mert nem ritkán azt eszközlik, hogy . . . a vers hangsúlyos helyére valóban hangsúlyos szótag jut”. Torkos szerint tehát általános, minden nyelvre érvényes tétel, hogy a versbeli ritmus

⁶ Uo. 399–401.

⁷ Torkos László: *Verstani vezéreszmék*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye IV, 1871, 8: 451–467, 555–571.

⁸ Uo. 452–453.

„nem a hosszan és röviden, hanem az erősebben és gyengébben hangoztatott tagok szabályszerű váltakozásából áll”.⁹

A *Verstani vezéreszmék*ben Torkos a korábbinál árnyaltabban tesz különbséget a klasszikus versalakok és a hangsúlyrenden alapuló újabb formák között. Megállapítja, hogy – a némettel ellentétben – a magyarban az időmennyiség nem függ a hangsúlytól, de a kettő nem is feltétlenül áll ellentétben egymással. Az időmértékes elvbe is belejátszik a hangsúly, de azért „a tulajdonképpeni klasszikus versalakokban . . . az időmennyiségnek a vers ritmusára való irányadó befolyását nem lehet kétségbe vonni”.¹⁰

A magyarul megvalósított klasszikus sorok közül Torkos azokat tartja jobbnak, „melyeknek folyása . . . a magyar nyelv hangsúlyos ritmusával nem ellenkezik”. Páros példákat idéz, közöttük Berzsenyi két, hangsúlyrend szempontjából különböző aszklepiadészi sorát: „*Buzgó / könnyeimen // szent öröm / ömledez*”, illetve „*Nem hoz / hatja fel azt // több kike / let soha*”. Következtetése: „ha az időmennyiség a hangsúllyal találkozik, . . . az időmennyiséget szükségtelen a hangsúllyal együtt ritmikus elvnek tekinteni; ha pedig az időmennyiség a hangsúllyal ellenkezik, . . . lehetetlen mind a kettőnek egyenlőképp irányadó befolyást tulajdonítani”.¹¹

Az egyes *ütemeken* belül Torkos is fontos szerepet tulajdonít a szótagok időmennyiségének. Például a három vagy négy szótagúakat követő két szótagú ütemek „hangzatoságát” elősegíti, ha bennük „az első hangsúlyos szótag egyszerűs mind hosszú is”. Ezzel függ össze, hogy a „mellékes hangsúly helyét puszta hosszúság bármikor pótolhatja”.¹² Bár Torkos szerint a magyarban „határozott szóhangsúly”

⁹ Uo. 461.

¹⁰ Uo. 555.

¹¹ Uo. 557.

¹² Uo. 562–563.

érvényesül, az erősebb hangsúly háttérbe szoríthatja a gyengébbet (pl. „*Ne szomorkodj*”).

Értekezésének végén 4 pontban foglalja össze „irányeszméit”, az ellenkező véleményűek „tüzetes bírálatát” várva:

1. „A versbeli rhythmus alapja az ütem s az egyes ütemek sajátosságos elhelyezése.”

2. „Az ütemek rhythmikus jelleme az erősebben s gyengébben hangoztatott tagok szabályszerű váltakozásán alapszik.” (Az időmennyiség váltakozásának feltüntetése önmagában nem elégséges.)

3. „A trochaeusi, dactylusi, jambusi (különösen rímes) verssorok legjobb hangzásúak, ha azok rhythmikus esése a rájuk alkalmazott nyelvbeli előadás természetes, hangsúlyos rhythmusával nem ellenkezik.” (A szótagok időmennyisége csak másodlagosan veendő figyelembe.)

4. „A szigorúan klasszikus (rímetlen) versalakokban a magyar nyelv hangsúlyos rhythmusa a vers rhythmikus folyásával nem hozható teljes összhangzatba.” (A pusztán időmennyiségen alapuló versalakok idegenszerűek.)¹³

Az MTA kéziratárában fellelhető az a két szakértői vélemény, melyek alapján Torkos „irányeszméinek” nyilvános megvitatását 1871-ben elutasították.

Szász Károly kifogásolta, hogy Torkos nem hivatkozik Toldy Ferencre, aki szintén a *szóhangsúly* elvére alapozta verstanát. Szerinte viszont nyelvünkben nincs is szóhangsúly, csak „érzelmi hangsúly”. Az ugyan helyes törekvés, hogy minél többször egyazon szótagra essék „az érzelmi hangsúly és az időméreti hosszúság arzisa”, de mivel a tökéletes egybeesés lehetetlen, a hangsúlyt nem lehet a magyar verstan fő elvévé tenni. Különben is: Torkos dolgozatában

¹³ Uo. 571.

„a régi búzát az új polyvától elválasztani nagyon nehéz”.¹⁴

Zichy Antal bírálata kevesebb érvet tartalmaz: az ellentmondások kiküszöbölését, a nézetek rendszeresebb kifejtését, a cáfolt „téveszmék” pontos megnevezését és helyreigazítását igényli.¹⁵

Torkos nézetei – egy tanáregyleti vitán kívül – alig keltettek visszhangot. Csupán a Szana Tamás szerkesztette *Figyelő*ben tette szóvá egy L. kezdőbetűvel azonosított „ismeretlen nevű” olvasó, hogy az „eredeti magyar versformák” ügye és Torkos László tevékenysége több figyelmet érdemelne. Szerinte további eszmecserére lenne szükség mind az ütemezés, mind az időmértékes verselés, mind a „szóhangzási rythmus” kérdéseiben.¹⁶

E rövid cikkekre válaszolva Károly György Hugo arról számolt be a lap olvasóinak, hogy Torkos tanulmánya nem maradt egészen hozzászólás nélkül, mivel Pónori Thewrewk Emilnek „*A magyar rhythmusról*” szóló előadása – az Országos Középtanodai Tanáregylet 1871. augusztusi közgyűlésén – éppen ezzel a témával foglalkozott. Minthogy az előadás szövegét a szerző még nem tette közzé,¹⁷ a cikkíró megismételte Thewrewk legfontosabb – Torkossal vitázó – tételeit. Eszerint a hang négy tulajdonsága (hangerő, hanghuzam, hangfok, hangszín) közül a magyar ritmusban két tényezővel kell számolni: a *hangerő*vel és a *hanghuzammal*. A magyar nyelvben csak *etimológiai* hangsúly van, mindig az első szótagon. (A latinban és a görögben fonetikai hangsúly is működik.) Igaz, hogy a magyar versben „a hangsúly

¹⁴ Szász Károly bírálata Torkos László „*Verstani irány-eszmék*” c. munkájáról. Pest, 1870. okt. 23. Kézirat. MTAK RAL 1404/1870, 3.

¹⁵ Zichy Antal bírálata: 1871. febr. 25. Kézirat. MTAK RAL 1388/1871, 3.

¹⁶ (L.): *A magyar verstan ügyében*. Figyelő (Szana) 1871. dec. 1. I, 45. sz., 529–530.

¹⁷ Pónori Thewrewk Emilnek „*A magyar rhythmusról*” szóló előadásáról korábban a Pesti Napló 1871. évi 182. száma tudósított.

egyszersmind ictussá lett”, de ezért még az időmértéket nem szabad „annullálni”. Torkosnak is, Thewrewknek is alkalmat kell adni nézeteik kifejtésére és közzétételére.¹⁸

Ugyancsak 1871-ben Tolnai Lajos a marosvásárhelyi *Erdély c.* folyóiratban közölte Torkos Lászlónak *A magyar költői technika története c.* tanulmányát. A szerző ebben saját elméleti felfogása alapján, hangsúlyos verslábakból épülő *ütemes* verselésként tárgyalja a régi és az újabb magyar költészet ritmusát, elismerve közben az időmértékes formák előfordulását, de alkalmazásukat nyelvi okokból helytelenítve.¹⁹

Torkos *költészettani* tankönyvének 1871-es, második, „teljesen átdolgozott” kiadása *Költői technika* címmel, 55 lapnyi terjedelemben foglalkozik verstani kérdésekkel.²⁰ Külön tárgyalja a vers *mennyiségi* tényezőit (ritmus, ütem, versláb, sor, felütés, sormetszet, időmérték, hangsúlymérték, szótag, hangsúly, hangnyomat, sor- és versszak-formák stb.), majd egy rövidebb fejezetben a *minőségi* tényezőket (a rím fogalma, nemei, elhelyezkedése, rímes versalakok). E kiadásban Torkos megkísérelte *közös* elvi alapokon bemutatni a hangsúlyos és az időmértékes verslábakat, valamint a belőlük szerveződő sorokat. Megállapítja, hogy „a hangsúly alapján a magyarban csupán *trochaei*, *dactylusi* és némileg *jambusi* eséssel bíró verslábakat lehet előállítani”. Leggyakoribb a trocheus (súlyos – súlytalan), pl. *város*, *madár*, *hol van?*, *mért nincs?* stb. Újfajta (később majd Gáldi Lászlónál felbukkanó) jelölést is ajánl az időmennyiség és a hangsúly egyidejű figyelembevételével: $\text{— } \cup$, $\text{— } \cup \cup$, $\text{— } \cup$, $\text{— } \cup \text{—}$. A daktilusi verslábak (egy súlyos után két súlytalan) ugyancsak többféle szerkezetűek lehetnek: $\text{— } \cup \cup$, $\text{— } \cup \cup$, $\text{— } \cup \text{—}$, $\text{— } \cup \cup \text{—}$, $\text{— } \cup \text{—}$, $\text{— } \cup \text{—}$. Hangsúlyos

¹⁸ Figyelő (Szana) 1871, 45: 530.

¹⁹ Torkos László: *A magyar költői technika története*. Erdély (Marosvásárhely) 1871, 38–39, 46, 61–62, 79, 94–95 (!), 86–87, 100–102.

²⁰ Torkos László: *Költészettan*. Pest, 1871², 158.

jambust (súlytalan – súlyos) csak „hangnyomat nélküli egytagú szóval” lehet előállítani magyarul, pl. ha *lesz*, a *ló*, mert *nincs* stb.²¹

A *jambusi* esésű sorokról megállapítja Torkos, hogy ezeket „költőink leginkább a szótagok időmennyiségére szokták alapítani, s a hangsúly követelményeinek az által törekszenek eleget tenni, hogy egyrészt hosszú szótag helyett bárhol alkalmaznak rövidet is, ha hangsúlyos, másrészt pedig különösen hosszabb sorokban, a sornak közepe táján az egyik jambus súlytalan szótagja után *lábmeteszetet* tesznek”.²²

A *Figyelő* 1872. évi 28. számában egy Z. betűjelű kritikus (valószínűleg Závodszy Károly) lényegében elismerő bírálatot közölt Torkos *Költészettanáról*.²³ Megállapította, hogy az új kiadás lényegesen különbözik az előzőtől, jól tükrözi a szerző nézeteinek alakulását. Míg 1865-ben Torkos csak az ütemes verselést tárgyalta és azt is csak az első szótagra eső szóbeli hangsúly alapján, addig most részletesen foglalkozik az időmértékes verseléssel, fő és mellékes hangsúlyt különböztet meg, és figyelembe veszi a mondatbeli hangsúlyt is. 1865-ben még a hasonlóságot is megtagadta a hangsúlyos és az időmértékes verseléstől, most inkább megpróbálja a kettőt „összeegyeztetni”. Ebből származnak nála a „magyar verslábak”. E téren azonban „bizonyos zavar és erőltetés uralkodik” a könyvben – írja a bíráló –, mert például „az ember alig tudja elhinni, hogy Csokonai egyik dalának trochaeusi lejtésű e sora: Katóm, Katóm, ki sem jöhetsz te tán soha”.²⁴

Ez utóbbi megjegyzésre Torkos a *Figyelő* 30. számában válaszolt. Okfejtése: ő nem a szó *klasszikus* értelmében, hanem a *hangsúlyos* verselés szabályai szerint minősítette a

²¹ Uo. 54–55.

²² Uo. 60.

²³ Z. (Závodszy Károly): *Torkos László: Költészettan. Figyelő* (Szana) 1872. júl. 14. II, 28: 329–331.

²⁴ Uo. 330.

sor esését trocheusinak. A szótagszám, az időmennyiség és az esés közül ez utóbbi tényező határozza meg valójában minden versláb jellegét. Márpedig egyedül a *trocheus* az a versláb, melyben „egy súlyos szótag után egy súlytalan következik”.²⁵

Ugyancsak a Szana-féle *Figyelő* adott helyet Torkos *Magyar jambusok* c. írásának is (1872).²⁶ Ebben a szerző a korabeli költői gyakorlatot jellemezve azt állítja, hogy egyrészt „az időmérték szabályainak feszes alkalmazása jelenleg már nem időszerű”, másrészt viszont a jambusi sorok költőinknél „nehézkesek, döcögők”. Ezekre a „divatos jambusokra” érvényes csak Szász Károlynak az a megjegyzése, hogy „a jambusi sorok legközelebb állanak a folyó beszédhez”.²⁷

Torkos szerint a jambusköltő két lehetőség közül választhat: vagy szigorúan követi az időmértéket, vagy alkalmazkodik a magyar nyelv természetes ritmusához. Ő ez utóbbit ajánlja. Gyakorlati tanácsa: „Jó magyar jambushoz nem szükséges, hogy rendszeren váltakozzanak a rövid és hosszú szótagok, közbe-közbe spondeusokkal vegyítve, hanem elég, ha az utolsó egész láb, különösen, ha nem következik utána félláb, valódi jambus, vagy legfeljebb pyrrichius, a többi lábaknál a földolog, hogy a hangemelkedés helyére, amennyire csak lehet, *hangsúlyos* szótag kerüljön.”²⁸ A jó magyar jambusi sor kezdődhet egy tagú szóval (pl. Mely / ápol s eltakar), illetve három tagú szóval vagy 2 + 1-gyel (pl. Miért e / féle-

²⁵ Torkos László: *Egy kis fölvilágosítás*. *Figyelő* (Szana) 1872. júl. 28. II, 30: 356–357.

²⁶ Torkos László: *Magyar jambusok*. *Figyelő* (Szana) 1872, II, 16: 185–186.

²⁷ Szász Károly: *A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve*. Pest, 1871², 19. §. A kézikönyv első kiadása 1862-ben jelent meg, a harmadik 1876-ban. Verstanai vonatkozású részleteiben Fogarasi, Greguss és Arany felfogása érvényesül. A második kiadásban az „értelmi hangsúly” versbeli szerepét Fogarasi és Brassai nyomán tárgyalja.

²⁸ *Figyelő* 1872, II, 16: 186.

lem?). „Tűrhető” még a jambusi sor akkor is, ha a harmadik versláb első szótagja után szó végződik (pl. Ronthat s teremthet / száz világot).

Torkos nézetei mind irodalmi, mind tanári körökben erős ellenérzést váltottak ki, de megfelelő színvonalú szakmai bírálatot nem. A Fővárosi Lapok 1873. május 30-i számában a Kisfaludy Társaság üléséről szóló tudósítás Gyulai Pált idézi, aki szerint Torkos a mondathangsúlyt „összetévesztette” a szóhangsúllyal. A június 1-i számban Torkos *Nyilatkozatot* tett közzé, határozottan állást foglalva „a szóhangsúly mellett a mondathangsúllyal szemben, mely *magában* verstani elvül nem szolgálhat”.²⁹

1876. november 7-én és december 5-én az Országos Középtanodai Tanáregylet ülésén Tomor Ferenc olvasta fel tanulmányát „*A magyar nemzeti verselésről*”. Erről az egyesület Közlönye is beszámolt, majd több folytatásban közzétette az előadás szövegét.³⁰

Tomor Ferenc néhány forgalomban lévő *tankönyv* verstani fejezeteit kritizálta, szembefordulva a hangsúlyos verselés „Névy–Torkos-féle elméletével”. (A megnevezett tankönyv-szerzők: Maczke, Torkos, Zsilinszky, Szvorényi, Szász Károly, Névy László.) Arany és Fogarasi tanulmányát csak később, a vita folyamán olvasta el. Előadásában elismerte mind a szóbeli, mind az értelmi, mind az ún. „széphanyszati” hangsúly nyelvi szerepét, a fő- és mellékes hangsúly megkülönböztetését is elfogadta, de csak *nyelvi* jelenségként, nem a *verselés* alapjául. Szerinte a verselés alapja a *hangmérték*. A magyar verselés *ütemes*, ütemei a zenei ütem-

²⁹ Torkos László: *Nyilatkozás*. Fővárosi Lapok 1873. jún. 1. 126. sz., 548.

³⁰ Tomor Ferenc: *A magyar nemzeti verselésről*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, X, 1876/77, 12: 353–358, 13: 397–402, 15: 452–460, 16: 484–489. Torkos László: *Észrevételek Tomor Ferencnek „A magyar nemzeti verselésről” című értekezésére*. Uo. X, 1877, 18: 564–568. Tomor Ferenc: *Néhány szó Torkos úr észrevételeire*. Uo. X, 1877, 20: 633–634.

nek felelnek meg, az ütemmel együtt a szónak is végződnie kell, a magyar verslábak a „lengedező” különféle változatai, minden szakasz egyenlő ütemekből áll, a mértéket a dallam alapján lehet meghatározni.

A vitában Torkos László „tévedésnek” minősítette Tomor állításait. Ezek ismeretében (de még közzétételük előtt) fogalmazta *Körültekintés a magyar verstani Bábelban* c. vitacikkét (1877).³¹ Bevezetésében két táborot különböztet meg. A szóhangsúly hívei rajta kívül: Erődi Dániel és Maczke Valér, újabban Greguss is (ballada-elemzéseiben). Ellenfelei: Barna Ferdinánd, Ponori Thewrewk Emil, Tomor Ferenc. Az egyes csoportokon belül is „sok a zavar, sőt ellentmondás”, minthogy „a verstannak legelső, alapelveire nézve sem vagyunk még tisztában, s így egymást igen gyakran nem is vagyunk képesek megérteni”.³²

A verstan *célja* Torkos szerint nem szabályok megfogalmazása, hanem a tudományos igazság feltárása. Nem elég szemléletes módon leírni a versformákat: „a dolog lényegébe” kell behatolni. A magyar verselés lényege pedig az, „hogy minden ütem lehetőleg főhangsúlyos szótaggal kezdődjék”. Sem a szótagszám, sem a sormetszet feltüntetése nem elég a versalakok meghatározásához. A fő- és a másodhangsúly helyzete az ütem legfontosabb tulajdonsága.

Itt találkozunk először azzal a *zenei* eredetű megkülönböztetéssel, amely kétségtávol Torkos nyomán vált Horváth János verselméletének egyik kulcskérdésévé. A hangsúlyos trocheusi, illetve daktilusi formákat vizsgálva Torkos arra a következtetésre jut, hogy az előbbiek 4/8-os, az utóbbiak 3/8-os jellegűek. A mindkét típusban előforduló három szótagú ütemek között „lényeges különbség” érzékelhető. Sorpéldái:

³¹ Torkos László: *Körültekintés a magyar verstani Bábelban*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye X, 1877, 532–540.

³² Uo. 533.

4/8-os, trocheusi: *Izabella / királyné / Budában*
 3/8-os, daktilusi: *Fortuna / szekerén / okosan / ülj*

Torkos magyarázata: „az előbbieket ugyanis alkalmazkodva az előtők álló négytagú ütem rhythmusához, lassabban, kényelmesebben haladnak előre, míg az utóbbiak menete gyorsabb, élénkebb”.³³

A verstan *forrásairól* szólva Torkos a *zene* és a *nyelv* ritmusát állítja szembe egymással. Megállapítja, hogy a zene sajátosságai közül „csak a hangok időtartama és szabályos lüktetése alkalmazható a beszédre vagy nyelvre rhythmikus elvül”, a magyar népdalokban (és a magyar költészetben) azonban „a fő rhythmikus elv nem az időmennyiségen alapuló mérték, hanem a hangsúly”.³⁴

A Tomor Ferenc előadását követő szóbeli vitában – a Közlöny tudósítása szerint – Névy László, Bánóczi József, Komáromy Lajos (egykori Arany-tanítvány) és Erődi Béla is felszólalt, de határozott ellenvéleményt csak Torkos László képviselt.³⁵ *Észrevételei* a Tanáregylet közlönyében is megjelentek (1877).³⁶ Vitairata rendkívül éles megfogalmazásban utasítja el Tomor „zavart és hibás nézeteit”. Szemére veti, hogy „nem érti azon elveket, melyek ellen síkra száll”. Nem igaz, hogy a szóhangsúly hívei szerint minden hangsúly vershangsúly. Egyik hangsúly a másikat elnyomhatja, illetve egyik a másikinál sokkal gyengébb lehet. (Például *Ki kopog?*)

A *vers* és a *próza* közötti viszony kapcsán Torkos úgy véli, hogy „a szavak és szótagok rhythmikai sajátosságai – hangsúly és időmennyiség – egyaránt megvannak versben és prózában, csak hogy a versben határozott szabályok alá

³³ Uo., 535–536. Horváth János a kétféle ütemtípusról: *A magyar vers*. Bp., 1948, 93–107.

³⁴ Uo. 538–539.

³⁵ Az 1876. nov. 7-i szakosztályi ülés vitájáról: „*Egyleti élet*”. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye X, 1876, 5: 151–152.

³⁶ Uo. X, 1877, 18: 564–568.

vannak foglalva, s a szabály alapja lehet éppen úgy a hangsúly, mint az időmennyiség, sőt mind a kettő együtt is”. Csak az lehet „rhythmikai elv”, ami „a versben állandó, folyton ismétlődő szabálynak képezi alapját”. Ilyen szabályosságot a magyar népdalokban nem a szótagok időmennyisége mutat, hanem a *hangsúly*.³⁷

Tomor Ferencnek az „érvekben nem, de gorombaságban annál inkább dúskodó” Torkos-féle észrevételekre adott rövid válaszával a szerkesztőség a vitát lezárta. Továbbra is függőben maradt azonban: emelkedő, jambusi versnek tekinthető-e a végső érvként idézett példasor: „*Ki az, kiért úgy égek, mi az, mi úgy epezst*”.³⁸

Torkos merész, nemegyszer szélsőséges tételeinek tudománytörténeti jelentőségét az a mindeddig alig értékelt hatásuk igazolja, mely elősegítette a magyar *szimultán verselés* nyelvi és metrikai alapjainak feltárását. E szempontból talán legfontosabb írása az *El a verslábakkal* című közlemény (1878), melyben közelebbről megvizsgálja újabb költészetünk *rímes-mértékes* formáinak ritmikai sajátosságait.³⁹

Torkos úgy véli, hogy a rímekkel egybekapcsolt magyar verssorok ritmusa mindenképpen „a soroknak szabályszerű ütemekre való felosztásán alapul, s így . . . a verslábak utáni elnevezés és a verslábakra való felosztás teljesen alap és céltalan még olyan soroknál is, melyek ritmusa inkább a szótagok időmennyiségére, mint hangsúlyára van alapítva”.⁴⁰

A költői gyakorlat lazaságai és a verstanokban megfogalmazott „messzemenő engedmények” egyaránt azt mutatják, hogy „a rímes-mértékes versekben a szótagok időmennyisége csak annyiban szerepel ritmikus tényezőül, amennyiben az ütemek erősebben hangsúlyozott szótagjainak helyét bennök inkább hosszú, mint súlyos szótag foglalja

³⁷ Uo. 567–568.

³⁸ Tomor 1877, 20: 633.

³⁹ Torkos László: *El a verslábakkal!* Figyelő (Abafi) Irodalomtörténeti Közlöny IV, 1878, 353–367. (*A magyar verstanhoz IV*)

⁴⁰ Uo. 355.

el, bizonyos verslábak szabályszerű egymásutánját ellenben ép oly kevéssé találunk bennük, mint a hangsúlyos versekben”.⁴¹ Következtetés: „rímes verseinkre általában a versláb-elméletnél sokkal inkább alkalmazható az ütem-elmélet”.

Fontos és új ebben a cikkben az a megállapítás is, mely az egyes szótagok *összetett* hangtani jellegére és az ebből adódó fokozati különbségekre hívja fel a figyelmet. „A szótagok kiemelkedhetnek hangsúlyok, hosszúságok és helyzetöknél fogva” – írja Torkos. „... leginkább kiemelkedik a *hangsúlyos hosszú* szótag, mely két *súlytalan, rövid* szótag közt áll, s melytől a leggyengébb hangig, azaz: a *hangsúlyos, hosszú szótagok közt álló súlytalan rövid* szótagig nagyon sok a fokozat”.⁴²

Torkos a *verslábazás* egyoldalúságával az *ütemezés* egyoldalúságát állította szembe. Ez éppúgy nem bizonyult járható útnak, mint Toldy Ferenc szóhangsúlyos verslábakra alapozott „átalakítási” javaslata. A *hangsúly* és az *ütem* versbeli szerepére vonatkozó felismerései azonban mindenképpen ott vannak az árnyaltabban fogalmazott későbbi elméletek történeti hátterében.

Torkos – mint a pesti evangélikus főgimnázium tanára – irodalmi, esztétikai, költészettani és verstani nézeteit az általa írott *tankönyvekben* is érvényesítette. *Költészettan* c. tankönyvének kiadástörténete verstani felfogásának többszöri újraértékeléséről tanúskodik. Az 1877-ben megjelent harmadik kiadásban ő maga így ír erről: „Költészettanunk első kiadásában a verstani rész még sokban megegyez Arany elméletével, a mondatbeli hangsúly helyett azonban már ott is a szóhangsúly szerepel rhythmicus elv gyanánt, s legújabb verstanaink nagy részében szintén. A második kiadásban – ismétlések elkerülése végett – lehetőleg egybekapcsoltuk a hangsúlyos és időmértékes verselést; minthogy azonban

⁴¹ Uo. 357.

⁴² Uo. 366–367.

különösen a verslábak megnevezése itt-ott félreértésekre adott alkalmat, a kétféle verselést jelenleg ismét külön-külön tárgyaljuk.”⁴³

Az 1871-es kiadás szerint Torkos továbbra is általános érvényűnek tartja az *ütemek* jelenlétét mindenféle verselésben. A verslábak *hangsúlyos* értelmezését itt már nem erőlteti, de ütemeket a verslábazó verselésben is érzékel. „Egy ütemben csak egy vagy két láb fér meg” – írja. A hangsúlyon alapuló ritmus *nyelvi*, az időmennyiségen alapuló pedig *zenei* jellegű. A hangsúlyos magyar versritmus alaposabb megismeréséhez Fogarasi, Arany, Ponori Thewrewk Emil és Erődi Dániel munkáit ajánlja, valamint saját tanulmányait.⁴⁴

A magyar verselésben a *szóbeli* hangsúlyt tartja irányadónak, de elismeri a mondatbeli hangsúly (a „hangnyomat”) szerepét is. Korábbi önmagát kiigazítva úgy látja, hogy „hangsúlyos verslábak megjelölésére nincsenek sem alkalmas elnevezéseink, sem általános érvénnyel bíró jegyeink”.

A hangsúlyos ütemek tárgyalásakor figyelembe veszi a *szótaghosszúság*, az időmértékes verslábak tárgyalásakor pedig a *szóhangsúly* módosító szerepét. Megkülönbözteti a „*lassúbb* menetű” ütemeket (melyeknek teljes alakja 4 szótagú) a „*gyorsabb* menetűektől” (melyeknek teljes alakja 3 szótagú). A kisebb szótagszámú, „csonkított” ütemekben előnyösnek tartja, „ha az ütem hangsúlyos szótagja egyszerűsre mind hosszú is”. Ettől eltekintve viszont „a hosszú és rövid szótagok arányos csoportosításánál nem annyira rhythmikai, mint inkább jóhangzati szabályokat kell szem előtt tartanunk” – írja.⁴⁵

A hangsúlyos verssorok egy része – Torkos szerint – *ütemelőzővel* kezdődhet. Sem ezek, sem az ún. „gyorsabb menetű” hangsúlyos sorok nem fordulnak elő népdalaink-

⁴³ Torkos László: *Költészetten*. Harmadik, javított kiadás. Budapest, 1877³, 159. Az idézett szakasz: 1877³, 43. A *Költészetten* kiadásai: 1865, 1871², 1877³, 1881⁴, 1888⁵.

⁴⁴ Torkos 1877³, 43.

⁴⁵ Uo. 49–51.

ban, költőink műveiben is „csak nagyon elvéve”. „Itt tehát tág tér nyílik a költőnek újabb alakok teremtésére.” (Példákat egyelőre inkább csak saját kísérleteiből idéz.)⁴⁶

Az *időmértékes verselés* kapcsán Torkos megállapítja: „szükséges, hogy az arsisban lévő hosszú szótagokat erősebb nyomatékkal is kiemeljük, különben több, egymás mellett levő hosszú szótagban a rhythmicus hullámvázis nem vehető észre”. Meg kell itt jegyeznünk, hogy az időmértékes verselésre vonatkozó ismeretek egy részét Torkos pontatlanul tárgyalja. (Például a *diaeresis* a lábmetszettel azonosítja.)

Külön figyelmet szentel Torkos a magyar költészet *trocheusi* sorfajainak. Ezek „folyása megegyez a magyar nyelv hangsúlyos menetével, azért a trochaei sorokban költőink minden időben nagyobb befolyást engedtek a hangsúlynak, mint más sorokban”.⁴⁷ „Legritkábbak a tisztán időmértékes trochaei sorok, mert a trochaei rhythmus a költőt ösztönyszerűleg a hangsúlyos verselésre utalja.”⁴⁸

Horváth János-előzményre bukkanhatunk a *Költői technica (verstan)* című fejezet második, „a vers minőségi tényezőjét” tárgyaló részében. Régi költészetünk ragrimes gyakorlatáról szólva Torkos utal arra a „szokásra”, hogy „az igével ugyanazon viszonyban álló két szó közül az egyik az ige elé (s az egyik sornak végére), a másik pedig az ige után (s a másik sornak elejére) tétetett”,⁴⁹ például

Királyoknak *koronáját*

Nem kívánom *pálcáját*. (Sz. Molnár Albert)

⁴⁶ Uo. 56.

⁴⁷ Uo. 66.

⁴⁸ Uo. 72.

⁴⁹ Uo. 83. Horváth János — első verstan tanulmányában — „közölésnek” nevezte ezt a jelenséget (*Egy magyar versbeli mondatképletről*. Nyelvtudományi Közlemények 1909, 128—161.). Torkos itteni megfogalmazása nyilvánvaló tévedést tartalmaz: a másik szó nem „a másik sornak elejére” kerül, hanem annak is *a végére*. Ugyanő helyesen: *A magyar költői technika története*. Erdély, 1871, 102.

A matuzsálemi kort megért Torkos (sz. 1839, †1939) századunkban, Gábor Ignác és Horváth János kortársaként, sőt, vitapartnereként írta meg *összegez*ő igényű verstani tanulmányait. Ezeket mindmáig csak részben, illetve közvetve ismerik a szakmabeliek. Létezésükről, valamint tartalmi lényegükről elsősorban Bartmann György Torkos-monográfiájából szerezhetünk tudomást (1934).⁵⁰

Bartmann még olvashatta azt a 327 lapnyi, *Magyar verselmélet* c. kéziratot, mely 1904-es keltezéssel a Luther Társaság könyvtárában (Bp. VIII. Üllői út 24. Luther Könyvesbolt) volt megtalálható.⁵¹ A ma ugyanott működő Országos Evangélikus Könyvtár és Levéltár állományában nem sikerült a kézirat nyomára bukkanni. E munkának „a szerző eredeti álláspontját s a magyar verselés fejlődését legjobban feltüntető részeit”, összesen 7 fejezetben, az *Erdélyi Múzeum* 1912-es évfolyama közölte.⁵² Néhány fontosabb, a korábbiakhoz képest új vagy módosított tételét e közlés, illetve Bartmann ismertetése nyomán idézzük.

Torkos végső meghatározása szerint kétféle verselésmód létezik: a *mértékes* és a *hangsúlyos*. Az előbbi „megelégszik a lábak kiemelkedő szótagjainak nyomatékosabb hangoztatásával (iktus)”, míg az utóbbi „a nyelv-hangsúly egyenletes alkalmazásával tünteti fel a ritmikus hullámzást”. A hangsúlyos verselésben „az ütemek időtartamától függ, meddig hangoztatjuk a bennük lévő szótagokat”.⁵³

A magyar hangsúlyos verselésben 5 féle ütem fordul elő: 1. párosrészű teljes (4 szótagú), 2. párosrészű csonka (3 szótagú), 3. kéttagú, 4. egytagú, 5. páratlanrészű (3, 2 vagy 1 szótagú).

Értelmi hangsúly nem juthat minden ütembe, ezért „sok helyt meg kell elégednünk a szóhangsúllyal is . . . , s azt

⁵⁰ Bartmann György: *Torkos László*. Budapest, 1934, 97. „*Verselméleti munkássága*”: VI. 55–82.

⁵¹ Bartmann 1934, 74.

⁵² Torkos László: *A magyar verselmülethez*. Erdélyi Múzeum 1912, 72–83, 150–157, 221–238.

⁵³ Uo., 76.

sem hibáztathatjuk, ha az ütemnek nem is épen első szótagja a legsúlyosabb”.⁵⁴

Másképp hangsúlyozunk ritmikailag, mint értelmileg. A vers hangsúlya nem mindig esik egybe a beszéd hangsúlyával. (E nézetet talán Négyesy László verselméletéből vette át Torkos.)

Ritkán ugyan, de a magyar népköltészetben is előfordul páratlan részű ütem. Például Kriza Vadrózsáiban: „Katának / töttek / fejére / fátyolt”.

A 19. század közepe óta „alig akadunk magyar versre, melyben a ritmus tisztán trocheusi vagy tisztán hangsúlyos volna”.⁵⁵

Az újabb költők *jambusi* sorai közt „olyanok tűnnek fel, melyek hasonló ütemekre oszlanak, mint a hangsúlyos ritmusúak, csakhogy ütemeikben a szótagok száma nem 4-4, 4-3 vagy 4-4-2 stb., hanem 5-4 (vagy 4-5), 5-3, 5-4-2 (vagy 4-5-2)”.⁵⁶ Egyre többen írnak *páratlan részű* hangsúlyos ütemekben.

A verstani jelzésekben és elnevezésekben eddig sok volt a zavar, a keveredés. (Saját magát is hibáztatja Torkos a hangsúly szerint értékelt verslábak miatt.) Most viszont „az ütemekben csak súlyos és súlytalan, továbbá egyszerű és összevont időrészeket különböztetünk meg, s ezeknek csak együttes időtartamát határozzuk meg”.⁵⁷ Az új jelölés abban különbözik a Négyesyétől, hogy nem a szótagok számára, hanem az ütem *időrészeire* épül. A Torkos-féle számjelek értéke:

- 1 egy időrésznek megfelelő szótag (hosszú vagy rövid)
- 2 két időrésznek megfelelő szótag
- 3 három időrésznek megfelelő szótag
- 0 egy-egy időrésznek megfelelő szünet.

⁵⁴ Uo., 80–82.

⁵⁵ Uo., 151–152.

⁵⁶ Uo., 155.

⁵⁷ Uo., 223.

A számok felett ´, illetve ` jelzi a fő-, illetve mellékhangsúlyt. Arany egy sorának verstani leírása például:

Áll a kis lak / pusztán, / ridegen
 ´ 1 1 1 1 / 2 2 / ´ 1 1 0

Az újabb kori rímes versekben *dipódiák* szerinti mérést ajánl Torkos. Az ilyen sorok csak abban különböznek a hangsúlyos prozódiával készült, hasonló soroktól, hogy bennük „a vers hangsúlyának helyét... nem bármilyen hangsúlyos, hanem hosszú szótag foglalja el.”⁵⁸

Mindezek értelmében az ún. *nemzeti* és a *nyugati* formák között lehetetlen pontosan határt vonni. Teljesen önálló, eredeti népdalformánk alig akad – véli Torkos. Négyesyvel szemben azt állítja, hogy nem a versformákban mutatkozik meg a nemzeti jelleg, „hanem csak az illető nyelvek prozódijában”. Négyesy felosztását elvetve ő csupán *klasszikus* (ógörög) és *romantikus* (más eredetű) versformák között tesz különbséget. Ez utóbbiakat hangsúlyos és mértékes (nem feltétlenül *időmértékes*!) prozódiával is meg lehet valósítani.

Összefoglalásként Torkos megállapítja, hogy „a vers lényege a nyelv korlátai között mozgó hangritmus s a részek páros kapcsolódása, mely kettő együtt teszi a versritmus fogalmát”. A magyar eredeti verselés a görög és a német szélsőségei között foglal helyet.⁵⁹

Torkos szenvedélyes vitázó volt. 1872-ben Ponori Thewrewk Emil, 1888–1889-ben Négyesy László, 1911-ben Gábor Ignác verstani munkáiról tett közzé bíráló tanulmányt.⁶⁰ Ez

⁵⁸ Uo., 226–228.

⁵⁹ Uo., 236–237.

⁶⁰ Torkos László: *Egy kis Thewrewk-háború*. (A magyar rhythmus ügyében) Figyelő (Szana) II, 1872, 42 : 495–497, 43 : 508–509, 44 : 521–423. Torkos László: *Négyesy László verstani munkái*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny XXI, 1888, 328. Torkos László: *Négyesy László verstani munkái*. Magyar Nyelvőr XVIII, 1889, 262–269, 300–308. Torkos László: *Gábor Ignác: A magyar*

utóbbinak elutasító tartalma és hangvétele eloszlathatja azt a leegyszerűsített vélekedést, hogy Toldy Ferenc, Torkos László és Gábor Ignác lényegében azonos alapra, a *szóhangsúly* jelenségére építette verselméletét. Bartmann Györgytől azt is tudjuk, hogy az 1904-es (ma lappangó) kézirat-hoz függelékként csatlakozott egy későbbi vitairat is, *Észrevételek Horváth János Magyar ritmus, jövevény versidom . . . c. munkájára* címmel.⁶¹ (Horváth János tanulmánya 1922-ben jelent meg.)

Bartmann könyve nyomán sikerült megtalálnunk Torkos minden bizonnyal utolsó verstani munkáját, a *Magyar versalkotás* című, 1923-ból keltezett, 59 lapnyi kéziratot.⁶² Bartmann lábjegyzetben utalt rá, hogy ezt „Horváth János egyetemi tanár őrzi”.⁶³ Korompay H. János kollégámnak köszönöm, hogy Horváth János hagyatékában felkutatta és rendelkezésemre bocsátotta a tanulmány szövegét. E munka új gondolatot nem tartalmaz, több részlete szó szerinti átvétel Torkos korábbi dolgozataiból, főleg pedig 1904-es nagy összefoglalásából. Áttekinthető szerkezete, tömör megfogalmazása és gondosan válogatott példaanyaga azonban még mai, kései közzétételét is indokoltá tenné.

Torkos László munkásságának újraértékelése a magyar verstani kutatások nagy adóssága. Néhány kiragadott tételnek fölényes elutasítása nem pótolhatja a szakszerű méltatást.⁶⁴

ősi ritmus. Bp., 1908, 268. Egyetemes Philológiai Közlöny XXXV, 1911, 479–485.

⁶¹ Bartmann 1934, 80.

⁶² *Magyar versalkotás.* Iskolai és magánhasználatra írta Torkos László. Budapest, 1923, 59 lap. Mind a címlapon, mind az Előszó végén egy 1926-os évszám is látható, áthúzva és 1923-ra javítva.

⁶³ Bartmann 1934, 81.

⁶⁴ Szerdahelyi István szerint pl. Torkos Toldy Ferenc nézeteihez „csatlakozott”. L. Szepes — Szerdahelyi: *Verstan*, Gondolat, 1981, 357.! Pedig Torkos már pályája kezdetén sem „hangsúlyváltó”, német mintájú rendszerben gondolkodott, hanem szóhangsúlyos *ütemekben*. A hangsúlyos verslábakat később teljesen mellőzte.

Igaz, nézeteinek többszöri változtatása megnehezíti a tárgyilagos értékelést. Mégis megkísérelhetjük, hogy kiemeljük a feledésből maradandó érvényű felismeréseit éppúgy, mint mai tanulságokat is szolgáltató túlzásait.

Torkos *nyelvi* alapra helyezte a magyar verstant, a vers ritmusát *hangritmusnak* tekintve. A nyelvi alapot azonban a *szóhangsúlyra* szűkítette, a hangritmust pedig általános érvényű *zenei* elvként fogta fel. (Ebben Négyesy László verselméletéhez közeledett.) A magyar nyelvű verselés fő jellegzetességét a hangsúlyos *ütemezésben* látta, ennek rendszerébe azonban az *időmértékes* formákat is igyekezett bevonni. A hangsúly és a szótaghosszúság kölcsönhatására, a hangsúlyfokozatokra, az ütemek, verslábak és metszetek szerkezeti kapcsolódására vonatkozó tételeivel a *szimultán verselés* elméleti megalapozását segítette elő. Ő maga viszont még egyetlen, *hangsúlyos-ütemező* rendszerbe igyekezett besorolni minden magyar versformát. Érzékelt a „*páratlan részű*” (hármassal alapú) ütemek megnövekedett szerepét a századvég költészetében, de tudatos formateremtési szándéka erőltetettnek bizonyult. A versformák *osztályozását* nemzetközi összehasonlításra alapozta, népköltészeti vershagyományunk eredetiségét azonban megalapozatlanul vonta kétségbe.

*

Azon kevés kortársa közül, akik Torkos verstani nézeteivel rokonszenveztek, két tankönyvíró szerzetestanár, Erődi Dániel és Maczke Valér nevét kell kiemelnünk. Mindkettőjüket maga Torkos sorolta önmaga mellé, „a szóhangsúly híveinek” táborába.⁶⁵

Erődi Dániel 1870-ben tette közzé *A nemzeti verselés szabályai* című füzetet, melyben a „szétszórva lett” verstani szabályokat „némi továbbfejlesztéssel” összeállította.⁶⁶ For-

⁶⁵ Torkos: *Körültekintés...*, 1877, 533.

⁶⁶ Erődi Dániel: *A nemzeti verselés szabályai*. Győr, 1870, 35. Az idézett rész: Előszó, 3.

rásai közül csak Arany tanulmányát nevezi meg, de ismernie kellett Torkos László 1865-ös programértekezését is. (Torkost mint *költőt* idézi a négy ütemű verspéldák között.) Tudomása volt a hangsúly és a szórend összefüggéseit firtató, Fogarasi által kezdeményezett nyelvészeti vitákról is.

Az *érteményi* (mondatbeli) és a *nyelvi* (szóbeli) hangsúlyok közül Erődi az utóbbit tekinti a magyar verselés alapjának. Megkülönbözteti a szavak fő- és mellékhangsúlyát is, azzal a kiegészítéssel, hogy „beszédközi társításban némely szók . . . főhangsúlyokat elvesztik”. Fontos megfigyelése, hogy nemcsak a „terjedtebb” szavakban érvényesülhet mellékhangsúly, hanem több szóból álló „fogalmi egységekben” is.⁶⁷

Az *ütem* Erődi szerint „hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok bizonyos meghatározott és bevégzett összege”. Egy ütemben egy főhangsúlyos szótag mellett legfeljebb három hangsúlytalan szótag lehet. Az egyes ütemeket „okvetlenül sorközi metszet” követi. Az ütemen belüli mellékhangsúlyos szótag „hangsúlytalanként számít és . . . használtatik”.

Teljesen Arany szellemében jelenti ki Erődi, hogy „a fogalmilag vagy mondattanilag együvé tartozó szókat nem szétszórni, hanem amennyire csak lehet összevonni, külön . . . ütembe helyezni szükséges”. A hangsúlyok helyének megállapításához figyelembe kell vennünk „a beszédrészek fűzési viszonyait” is.⁶⁸

Az ütemek 4, 3 vagy 2 szótagúak. Az 1 szótagú egység „csonka ütem”. A főhangsúly nem mindig esik az ütem első szótagjára. Az öt szótagú ütemben többnyire „oly erősen lüktet” a mellékhangsúly, hogy „helyesebben tesszük, ha . . . három- és kétszótagúra szétbontjuk”.⁶⁹

A verssort „ütemfűzér”-nek, a versszakot „ütemkoszorú”-nak nevezi Erődi. Az egyes sorfajokat az ütemek szótag-

⁶⁷ Uo. 6, 11.

⁶⁸ Uo. 11.

⁶⁹ Uo. 13.

száma szerint rendezve mutatja be. Nép- és műköltészeti példákat egyaránt idéz. Az előbbieket között azonban mesterkéntnek ható szövegváltozatok is akadnak (pl. „Szépség a / jósággal / Istennek / áldása”), az utóbbiak között pedig nyilvánvalóan időmértékesnek szánt ritmusúak is (pl. „A nap lement, / Eljött a csend”).

Arany nyomán tárgyalja Erődi az ütemek belső szerkezetének sajátosságait: a prózaitól eltérő szórendet, a két teljes ütemet kitöltő szavakat, valamint az *átsimulás* jelenségét. Az „átsimulás” lényege: „súlytalan szócskák hozzákapszolása a megelőző ütemhez”. Ilyenkor ugyan „a fogalmilag egybetartozók külön ütemekbe” kerülnek, de ez egyáltalán nem magyartalan, mivel a súlytalan névelőknek, kötőszóknak és névmásoknak az előző ütemhez való csatolása éppen hogy „erősíti a következő ütemet”. Példa Petőfitől: „Kiket ott a / török fegyver / levágott”.⁷⁰

Ugyancsak az ütem épségét és bevezettségét szolgálja a *betűrim* vagy alliteráció, mely „legelőll állván, a főhangsúlylyal legszorosb egységben van”. Különböző hosszúságú, egyszersmind rímelő sorok esetében az a fontos, hogy az ütemek „a rímelőktől visszafelé számítva ugyanolyan fajúak legyenek”.⁷¹

Figyelemre méltó próbálkozása Erődinek „az ütemkoszorúk jellemének”, azaz bizonyos sortípusokból épülő versszakok hangulatkifejező szerepének vizsgálata. Sajátos elnevezéseket ajánl: a 4,4,4 szerkezetű sorok az *andalgó* vagy *merengő*, a 4,4,3 szerkezetűek a *lassú* vagy *nagy csárdás*, a 4,4-esek a *toborzó* vagy *kis csárdás* jellegű „ütemkoszorú” elemei. A „hangsúlyos Kisfaludy-koszorú” (4,4,4,3) szerkezetét a hősköltemények hexameteréhez hasonlítja. Vörösmarty néhány sorát át is tördeli ilyenformán, pl. „Úgy legyen e / várban boldog / Maradása / azonkép”.⁷²

⁷⁰ Uo. 19–20. L. ugyanerről a kérdésről Arany Jánosnál: *A magyar nemzeti vers-idomról*, 1856. – AJÖM X, 1962, 225.

⁷¹ Erődi 1870, 22.

⁷² Uo., 31.

Költészetten című, 1874-ben kiadott középiskolai tankönyvében Erődi újra közölte — *A hangsúly* címmel — 1870-es füzetének anyagát.⁷³ Az Előszóban felsorolt szakirodalmi források között itt már név szerint is szerepel Greguss Ágost, Torkos László és Toldy Ferenc.

Verstanának második fejezete *Az időmérték* címet viseli.⁷⁴ A verslábat *méretnek*, az időmértékes verssort *méret-fűzérnek* nevezi. A versszakok között rímetlen „ódon” (antik) és rímes „újdón” koszorúkat különböztet meg. *A rím* című harmadik fejezetben⁷⁵ a rímelés *metrikai* szerepét emeli ki: „a figyelő (és nem olvasó) lélek” annyi sort különböztet meg, ahány rímet hall.

Erődi Dániel legjelentősebb, önálló kutatáson alapuló verstani tanulmánya *Petőfi költészetének nemzeti idomairól* szól (1879).⁷⁶ Számára Petőfi a „népiesen nemzeti irány” egyik megteremtője, akinek műveit „mint sokakét előtte és utána, mértékes-rímes és ütemes-rímes verselésűekre oszt-hatni”. Petőfi még inkább csak érezte, mint tudta, hogy a lírának „nemzeti idomokban kell nyilatkoznia; mert... valódi magyar zenét csak valódi magyar versekre írhatni”.⁷⁷

Erődi verstani szemléletét elsősorban Fogarasi és Arany tanulmányai formálták. Arany volt az szerinte, akinek értekezésével „fölvirradt az öntudatos nemzeti verselés kora”. Arany elméletét ugyanakkor jelentős mozzanatokkal ki is egészítette.

Az egyik szembetűnő újdonság Erődi Petőfi-tanulmányában az, hogy a különféle nemzeti versformákat néhány

⁷³ Erődi Dániel: *Költészetten*. Középtanodai és magánhasználatra. Esztergom, 1874, 193. Benne: *Verstan*, 1—76. (új számozás). *A hangsúly* c. fejezet: 1—36. A könyv ismertetése: Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye VIII, 1874/75, 10 : 337—339. Második kiadása: 1878².

⁷⁴ Erődi 1874, 37—61.

⁷⁵ Uo. 62—76.

⁷⁶ Erődi Dániel: *Petőfi költészetének nemzeti idomairól*. Verstani tanulmány. Sopron, 1879, 116 l. Második kiadása: Bp., 1882².

⁷⁷ Erődi 1879, 14—15.

alapformára, *alapszerkezetre* vezeti vissza. Ezek az alapszerkezetek egyrészt osztatlan, *két*, *három* és *négy* szótagú, másrészt „kisebb ízekre” osztható *öt*, *hat*, *hét* és *nyolc* szótagú ütemek, valamint az *egy* szótagú „csonka”, hiányos ütem.⁷⁸

Igaz, Erődi nem tisztázza, mitől „oszlanak” két részre a nagyobb ütemek, így az sem világos, joggal tekinti-e ezeket a tovább tagolódó szakaszokat *egyetlen* ütemnek. Rendszerezési kísérlete mégis jelentős, mert a növekvő szótagszám pusztán észteni rendje helyett belső összefüggéseken, tényleges *szerkezeti* megfeleléseken alapul.

Először a *négy szótagú* ütem szerkezeteit veszi sorra, a négyesnek négyesekkel, hármassokkal, ötösökkel és hatosokkal alkotott sorfajait. „Szabályképző alapidomnak” tekinti a 4 + 4-et, a további szerkezeti változatokat Petőfi-verspéldákban mutatja be, az előfordulás statisztikai adatait is közölve. Az *ötös ütem* szerkezeteiről megállapítja, hogy ritkán és többnyire csak négyesekkel társulva fordulnak elő. A *hat szótagú* ütem szerkezeteiben a hatosok gyakran két részre szakadnak, a 6 + 6-os sorok négyesével alkotnak strófát, „melyet alexandrini, vagy Zrínyi-, vagy Gyöngyösi-féle strófának szokás nevezni”. Vannak *több idomú* költemények is, melyekben a különböző formák hangulati tartalma is eltérő.

Sajnos, a tetszetős elméleti rendszer értékeit erősen leontja a *gyakorlati* alkalmazás néhány félresikerült mozzanata. Petőfi metszettelen sorait pl. Erődi „kiigazítja”, hogy „dalolás közben” ne okozzanak zavart. Megváltoztatja az eredeti sortördelést, csupán a rímeket véve alapul. Legsúlyosabb melléfogása, hogy minden magyarázat vagy előzetes figyelmeztetés nélkül a „nemzeti idomok” közé sorol nyilvánvalóan *trocheusi*, sőt, *jambusi* verselésű Petőfi-költeményeket is (pl. *Halálvágy*, *Barátimhoz*, *Szerelem vándorai*, *Szép nap-*

⁷⁸ Uo. 19–20.

keletnek, Ha). Számadatai ennek megfelelően teljesen megbízhatatlanok.

Ez utóbbi veszélyt ő maga is érzekelte, és könyve befejező részében több lapot szentelt a kétféle verselés egybevetésének, Torkos tanulmányainak szellemében, de sok eredeti gondolattal, sőt, jövőbe mutató megérzéssel.

„Lesz-e oly idő, mely az időtartam és hangerő teljes szabályos egységét hozza létre a költői idomokban?” – kérdezi Erődi. Aranynál kimutatható az erre való törekvés, értekezésében is szó van „az ütem egyes szótagjainak prosodiai méréséről”.

„A mértékes-rímes versek pontos metszése a sorközépi szünetek által: közeledés az ütemzés felé; az ütemes versek bizonyos időbeli kimértsége, időtartami szabályozottságra törekvése: lépés a mértékelés felé”. Lehet, hogy a *méret és ütem, időtartam és hangerő* egyesítésének kísérlete „meglepő eredményeket hoz még létre” – írja Erődi 1879-ben. (Ady már megszületett!) Egyelőre azonban a *mértékes* és az *ütemes* verselést külön kell kezelnünk és tanítanunk.⁷⁹

Maczke (korábban: Maczki) Valér, aki Egerben Négyesy Lászlónak is tanára volt, 1876-ban kiadott *Költészettan*ának verstaní részét Torkos László *Költészettan*ának 1871-es, második kiadására alapozta.⁸⁰ Egész bekezdéseket másolt ki belőle, több helyütt még metrizált példáit is megtartotta. Torkos szakmai társtalanságára jellemző, hogy a Tanáregylet közlönyébe írott bírálatában utánzójának verstanát „majdnem kifogástalannak” minősítette.⁸¹

Szokatlan mozzanata Maczke verstanának, hogy *rímtannal* indul, ezt *versmérettan és hangsúlytan, verslábtan és ütemtan*, majd *verssortan és versszaktan* követi. A verselés alapját képező „fő törvény” nála – Greguss nyomán – „a párosság törvénye”.

⁷⁹ Uo. 110–112.

⁸⁰ Maczke Valér: *Költészettan*. Budapest, 1876, 158.

⁸¹ Torkos László bírálata: Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye X, 1876/77, 8 : 249–251.

Maczke szerint a „*lejtem* (rhythmus) . . . az időmozzanatok rendszeres egymásutánja”. A *verstani ritmus* „a különféle hosszúságú vagy súlyú szótagoknak rendszeres váltakozása”.⁸² E megfogalmazásból is kiderül, hogy Maczke – Torkos *Költészettanának* második kiadása nyomán – igyekszik párhuzamosan *együtt* tárgyalni az időmértékes és a hangsúlyos verselést. A lábban vagy ütemben *kelés* (arsis) és *esés* (thesis) áll szemben egymással. A verssorok kialakításában „a lábak emelkedésének és esésének összhangjára” is ügyelni kell.⁸³

A régi magyar költészet „az időmennyiség mérésének elmellőzésével . . . vizenyős és szertefolyó volt”. Az „időmértékes lejtem” meghonosításával „sokat nyert költészetünk”, de mereven következetes alkalmazása által „egyoldalú s idegenes lőn a magyar múzsa”. Következtetés: „valamint a hangsúly, bár egészen magyaros, de mégsem kizárólagos sajátága nyelvünknek, úgy viszont az időmérték is, bár formái nem eredeti magyarok, mégis nélkülözhetetlen verselési tényező nyelvünkben; szükséges tehát mindkettőt egyaránt alkalmazni költészetünkben”.⁸⁴

Ez mindenesetre kiegyensúlyozottabb, higgadtabb vélemény, mint általában a Torkosé, de nincs benne történetileg jelentős, új elem. A *tankönyvíró* tiszteletre méltó szándéka tükröződik benne: a klasszikus verstani szemléletet Arany, Greguss és Torkos új felismeréseivel kívánja gazdagítani.

A nemzeti verselés elméletének *nyelvészeti* irányát lényegében a *hangsúly-vita* kibontakozása szabta meg. Ennek történeti feldolgozását és értékelését mindaddig sem a nyelvészet, sem a verstan nem szolgáltatta. Az irányzat legkiemelkedőbb képviselőjének, Torkos Lászlónak verselméleti munkásságát a kortárs Négyesy óta nem méltatták érdem-

⁸² Maczke 1876, 32.

⁸³ Uo. 36–38.

⁸⁴ Uo. 39–40.

legesén.⁸⁵ Pedig a magyar hangsúly ügye a maga korában még a szélesebb közvéleményt is megmozgatta.⁸⁶

A hangsúly-vita résztvevői a gondolatritmussal a hangritmust, a szótagok időtartamával a hangsúlyos kiemelkedést, az időmértékes verseléssel a hangsúlyrenden alapuló verselést állították szembe. A magyar versritmus alapegységének egyesek a hangsúllyal kialakított verslábat, mások a meghatározott időszakaszt képviselő ütemet tekintették. Hangsúlyon egyesek kötött helyzetű szóhangsúlyt, mások értelmileg meghatározott mondathangsúlyt vagy éppen mondattani összefüggésekből kikövetkeztethető szólamhangsúlyt (szólamnyomatékot) értettek.

E kérdések átfogó igényű tisztázására, a magyar verselmélet nyelvészetileg megalapozott továbbfejlesztésére Arany László vállalkozott (1898). Kései, töredékben maradt és először csak halála után, 1901-ben közreadott tanulmánya, a *Hangsúly és rhythmus* már csak a következő évszázad verselméleti gondolkodására lehetett hatással.⁸⁷

⁸⁵ Négyesy László: *A magyar verselmélet kritikai története*. Bp., 1887, 342–352. Ennek nyomán l. még: Bartmann György: *Torkos László*. Bp., 1934, 55–82.!

⁸⁶ L. például Rónay István és Gyulai Béla szópárbaját a Fővárosi Lapok 1873. évfolyamában: 29 : 124–125, 41 : 176–177, 50 : 215. Két szélsőséges nézet a vitából: „A legjobb hexameter vagy jambus elmállik, elporlik a magyar hangsúly ütése alatt” (Rónay, 29 : 124); ill. „a rövid szótag rövid, a hosszú pedig — hosszú marad, és nem szükséges, hogy a hosszúság egyszersmind a szónak hangsúlyos tagja legyen, mint a németben” (Gyulai, 41 : 176).

⁸⁷ Arany László: *Hangsúly és rhythmus*. Függelékül Arany Jánosnak A magyar nemzeti versidomról szóló tanulmányához. (Töredék.) 1898. Nyomtatásban először: — *Összes Művei* II, Franklin, Bp., 1901, 319–356.